

ЛІНГВІСТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НАВИЧОК У ПРОЦЕСІ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Лінгвістичні основи вивчення лексики в школі — це основоположні концепції лексикології, що виступають базою розкриття учнями сутності лексикологічних явищ. Необхідно відзначити, що в теорії лексикології маються різні точки зору на ті або інші лексичні явища. Основне призначення слова — бути засобом номінації (найменування) реалій навколишнього світу (предметів, ознак, дій) і формування відповідних понять.

Лінгвістичні умови формування й удосконалювання лексичних навичок виявлені й описані в роботах О.М.Біляєва, М.М.Шанського, В.В.Виноградова, Д.Е.Розенталя й ін., у методичній літературі цю наукову проблему розглядали Є.П.Голобородько, Г.О.Михайловська, М.І.Пентилюк, М.Б.Гульчин, Л.В.Вознюк та ін. Учені досліджували методику збагачення словникового запасу учнів переважно в учбово-мовній діяльності.

Робота над формуванням лексичних навичок припускає в першу чергу роботу над словом, тому що, за визначенням В.В.Виноградова, “слово есть единица, неотступно представляющаяся нашему уму как нечто центральное во всем механизме языка” [2, 90]. Цю думку підтверджує М.М.Шанський, вважаючи, що “слово выступает в качестве основной единицы языка, определяющей его особый характер среди других семиотических систем” [10, 9].

Ведуча роль слова в системі мовних засобів визначає його як основну стилістичну одиницю.

Д.Е. Розенталь вважає, що “важнейшим условием нормативности речи является правильный выбор слов, их лексическая сочетаемость... Иначе говоря, при построении предложения слова должны подбираться в соответствии с присущей им в литературном языке семантикой и стилистическими особенностями” [8, 164].

Мотивом вибору слів і інших засобів мови, як стверджують лінгвісти, служить так називана комунікативна доцільність (В.Г.Костомаров, Б.М.Головін, А.Н.Васильєв і ін.). Б.М.Головін пише: “Видимо, помимо нормы действуют и иные регуляторы речевого поведения человека, которые, не расчлняя, можно обозначить словом “целесообразность”. Ощущение говорящим и пишущим, понимание им целесообразности того или иного слова, той или иной интенции, той или иной синтаксической конструкции и их сложного сцепления в пределах целостных отрезков текста и всего текста вот та мощная сила, которая образцовую речь выковывает и позволяет говорить о высшей степени речевой культуры. Лишь разумный и прочный союз нормы и целесообразности обеспечивает культуру речи общества и отдельного человека” [4, 19]. Виходячи з цього, на наш погляд, необхідно з'єднати в системі тренувальних вправ два основних регулятори мовної діяльності: норму і комунікативну доцільність.

Результати констатуючого зрізу, який проводився на базі шкіл №28, №30, №44 м.Херсона, показують, що в процесі роботи в практиці навчання не створюються сприятливі умови для формування лексичних навичок, які здійснюються переважно завданнями, спрямованими на навчання в системі роботи над мовною діяльністю учнів.

Таким чином, актуальність статті визначається необхідністю формування і корекції таких умінь, як: 1)розуміти значення слів та доцільно проводити вибір слів, 2) враховувати характерні риси форм мови (усна/письмова мова), 3) визначати системнозмістові відносини між словами.

Мета цієї статті – розглянути лінгвістичні передумови формування лексичних навичок в умовах оволодіння основними видами мовної діяльності учнями середньої школи.

Вивчення лінгвістичної літератури підтверджує, що формування лексичних навичок вимагає обліку характерних рис кожної форми мови: усної і письмової (Г.О.Винокур,

Н.Ю.Шведова та ін.). З цією метою з'ясуємо лінгвістичне поняття “усне мовлення”, “письмова мова”.

Усне мовлення – це мова звучна, вимовна, письмова мова – зображена за допомогою спеціальних графічних знаків. Основне розходження між цими видами мови відбиває насамперед у матеріальній формі вираження: усна – це звуковий потік, письмова – система знаків писемності.

Усну форму літературної мови складають розмовна мова й усна публічна мова. В основі виділення розмовної мови і публічної мови лежать розходження в комунікативній функції, у темі і ситуації мови. О.А.Земська й Е.Н.Ширяєв вважають істотними особливостями розмовної мови “использование разных каналов связи, использование вербального и невербального кода; регулярность действия моделей разных уровней языка...; специфическое соотношение готового и творимого в акте речи; расчлененность высказывания, широкое использование контактоустанавливающих средств” [6, 39].

Усний різновид мови завжди прагне до конкретності, однозначності, інтонаційній недвозначності. Специфічні риси усного мовлення: ситуативність, миттєвість, апелятивність, еліптичність, відносна згорнутість синтаксичних засобів. В усному мовленні слухач може зштовхнутися з “выходом неотшлифованных”, “сырых произведений” [9, 86]. В усній комунікації мовець і слухаючий керують спілкуванням.

Характерною рисою **письмового різновиду мови** є його функціональна спрямованість, тобто “ориентация на выполнение какой-то заранее намеченной цели сообщения” [3, 16]. **Письмову мову** відрізняють літературно-книжкова лексика, поширеність висловлення, закінченість, логічна послідовність, синтаксична оформленість, розгорнута система сполучних елементів і ін. У письмовій комунікації передаючий повідомлення і приймаючий його не можуть впливати на процес спілкування. У даній формі мови використовується тільки візуальний канал зв'язку. Письмове повідомлення листується, переглядається, удосконалюється і вигострюється, поки пишучий не переконається, що думка виражена точно, лаконічно, стиснуто. Тому, з огляду на розходження в структурі і формі усної і письмової мови, забезпечується ефективність формування цих способів спілкування.

Точність мови забезпечується добором мовних засобів, що у найбільшій мірі відповідають змістові висловлення. Багатство мови виявляється в розмаїтності використовуваних мовних засобів (бідна мова, як правило, характеризується невиправданим повторенням тих самих слів, конструкцій). Виразність мови досягається використанням таких мовних засобів, що забезпечують вплив на читача (слухача): допомагають у чомусь його переконати, викликати визначені почуття, бажання.

Варто також виділити і такі властивості зразкової мови, як її змістовність і логічність. Перше з них, відображаючи взаємозв'язок мислення і мови, припускає необхідний ступінь лаконізму, відсутність порожніх фраз, багатослівності, друге виражається у вимозі несуперечності, у дотриманні логічної послідовності у викладі думок.

З урахуванням перерахованих властивостей зразкової мови будується вся робота, спрямована на формування лексичних навичок в учнів у системі роботи над мовною діяльністю. Щоб правильно організувати цю роботу, необхідно визначити її місце в загальному процесі навчання школярів російській мові.

Важливою умовою формування лексичних навичок є знання учнями того факту, що слово може мати одне або кілька лексичних значень.

Однозначні слова здатні називати тільки одне явище дійсності, одну ознаку і т.п. Помітимо, що однозначних слів у російській мові небагато. Звичайно це терміни: *азот, гипотенуза, катет, метафора, орфографія, тайм, зерносовище*; деякі слова з конкретним значенням вживаються в розмовній мові: *дріжджі, джем, дрова, автобус* і ін.

Місце слова в лексичній системі мови в значній мірі визначається явищем багатозначності. Залежно від контексту, характеру мовної ситуації, мети висловлення та інших факторів те саме слово може реалізувати в мові різні значення, здобувати різні

значеннєві й емоційно-експресивні відтінки, стильове фарбування. Слово, крім вихідного значення, може здобувати нове, похідне значення. Причому спочатку це нове значення виникає як переносне, а потім, втративши образний характер, стає прямим. Таким чином, багатозначність — це живе явище, що постійно розвивається з часом.

До числа необхідних умов формування лексичних навичок відносимо ознайомлення учнів із прямим і переносним значенням слів.

Розуміння учнями того, що в слові може бути кілька лексичних значень, допомагає навчити їх умінню давати тлумачення лексичного значення слова залежно від уживання його в контексті.

Прямі значення слів учні можуть визначити поза контекстом, поза зв'язком з іншими словами. Для розуміння переносного значення важливо враховувати, що воно виникає в тому випадку, якщо мовець свідомо переносить назву з одного явища дійсності на інше на основі спільності ознак [4, 24].

Оскільки питання про основні типи лексичних значень не можна розбирати, не усвідомивши заздалегідь проблеми назви, вважаємо за необхідне називати предмети та явища по тій ознаці, яка виявляється досить характерною для того, щоб відрізнити їх від інших предметів і явищ.

Такою яскравою ознакою, за якою предмет або явище одержує свою назву, може бути форма, колір, функція, розмір, подібність з чим-небудь і інші зовнішні і внутрішні властивості. *Кільце* одержало, наприклад, свою назву за формою (*коло* – круг); *зозуля* – за характерним для неї лементом; *смородина* – за властивим для неї запахом (*смрад*, древнеруск. *смород* – сильний запах); *ухват*, *шило* – за функцією (порівн. дієслова *ухватить*, *шить*), *яровые* – за часом посіву (древнеруск. *яро* – весна); *шипівник* – за наявністю в чагарнику шипів; *рыжик*, *белянка* – за властивим для цих грибів кольором; *костяника* – за кісточками, що мають у цієї ягоди; *опенки* – за їхнім звичайним місцем вирощування навколо пнів і т.ін.

Лінгвісти затверджують, що ознака, покладена в основу назви, і службові морфеми, що оформляють його в слово, не дорівнюють значенню, характерному для того або іншого слова.

По-перше, вони складають основу значення, що одержує потім слово в результаті вживання. Ознака, що покладена в основу назви даного предмета, може характеризувати не тільки його, але й інші явища об'єктивного світу. Крім того, він завжди є недостатньо визначеним. Реальне ж значення слова, навпроти, конкретно. Тому дуже часто чіткого представлення про дійсне значення слова ознака, покладена в основу слова, назви не дає.

По-друге, слово, маючи те або інше лексичне значення, може бути абсолютно умовною назвою відповідних явищ навколишньої дійсності. Ознака, покладена в основу багатьох слів, у даний час вже в них не чувається, але від цього вони не перестають бути значимими одиницями мови. Наприклад, зараз уже неясно, чому таке приміщення, як *комната*, названо словом *комната*, така комаха, як *жук*, названо словом *жук*, такий інструмент, як *долото*, названий словом *долото*, однак кожна людина, яка розмовляє російською мовою, чітко уявляє собі лексичне значення слів *комната*, *жук*, *долото* [10, 11].

Слова в мові існують не ізольовано одне від одного, а знаходяться в різних асоціативно-змістовних відносинах, утворюючи співвідносні ряди: слово – слово (наприклад, *далекий* – *близький*); слово – слова (наприклад, меблі: *стіл*, *стілець*, *шафа* і т.д.), – якщо мається, по-перше, подібність у семантиці слів, по-друге, подібність у чому-небудь між реаліями, що позначаються даними словами.

Існування системних лексичних об'єднань (синонімічних, антонімічних, тематичних) забезпечує плідне функціонування слова в мові.

Системнозмістові відносини між словами різноманітні. Це відносини синонімічні, наприклад: *дружеский*, *дружественный*, *дружелюбный*; *теплый*, *сердечный*, *задушевный*; антонімічні, наприклад: *ослабевать* – *усиливаться*; родинні, наприклад: *глина* – *глиняный* – *глинистый* – *глинозем*; тематичні, наприклад: “*научные*” слова,

“спортивные” слова; лексико-семантичні, наприклад, глаголы говорения, прилагательные цветоописания; частного і общего, наприклад: “комната, гараж, квартира, дворец” і т.д.

Практика підтверджує, що подання нового слова в синонімічному ряді дає можливість швидко й ощадливо роз’яснити його значення, виявити семантичні і стилістичні ознаки слова, його системні зв’язки з іншими словами, залучити до роботи одночасно значне число лексичних одиниць.

Розмаїтість слів забезпечує точність вираження думки. Учні аналізують слова, що входять в одну тематичну групу: слова, що позначають мову, говоріння.

Лексичне багатство в значній мірі забезпечується також антонімією.

Антоніми використовуються в мові для контрасту, для побудови антитези: “То разгулье удалое, то сердечная тоска”. Контрастні картини, поставлені поруч, сприймаються яскравіше.

Більшість антонімів характеризують якість (добрий – злой), просторові і тимчасові відносини (близко – далеко, день – ніч), протилежні найменування дій, станів (плакати – сміятися, радівати – горевати), розмір, обсяг (большой – маленький, глубокий – мелкий), почуття (радостный – печальный), явища природи (зной – мороз), кількість (много – мало).

На основі вищезазначеного матеріалу можна зробити висновок про те, що підхід до слова як до одиниці лексичної системи створює основу для вибору основних лексичних понять, що визначають лексику як систему; виявлення й обґрунтування лінгвометодичних прийомів вивчення лексики і вироблення навичок; позначення типових лексичних явищ, що можуть бути використані як дидактичний матеріал при вивченні лексичної системи в школі.

Таким чином, оволодіння словом припускає посилення на всьому протязі вивчення курсу російської мови лексико-семантичної роботи, яка спрямована на осмислення значення слова, вживання в мові багатозначних слів, синонімів, антонімів, сприйняття й інтерпретацію виразності слова в тексті та є доречною при утворенні адекватної методики навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляев О.М. Сучасний урок української мови. – К.: Рад. школа, 1991. – 176 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – 3-е изд. испр. – М.: Высш. школа, 1986. – 640 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 197 с.
4. Головін Б.М. Основы культуры речи: Уч. пособ. – М.: Высш. шк, 1980. – 335 с.
5. Гужва Ф.К., Иванова А.М. Лексика и фразеология русского языка: Учебное пособие. – К.: Рад. школа, 1982. – 184 с.
6. Земська О.А., Китайгородська М.В., Ширяев Е.Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. – М.: Наука, 1981. – 275 с.
7. Костюк Г.С. Навчання і розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1968. – 46 с.
8. Розенталь Д.Е. Справочник по правописанию и литературной правке: Для работников печати. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Книга, 1985. – 336 с.
9. Скалкин В.Л. Основы обучения устной иноязычной речи. – М.: Русский язык, 1981. – 248 с.
10. Шанський М.М. Русский язык. Лексика. Словообразование. Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1975. – 239 с.

УДК 37. 03

О.О. Морев

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ВМІНЬ ЯК ФАКТОР ВХОДЖЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Кардинальні зміни в суспільстві, які спричиняють потребу в розвитку і використанні на благо суспільства творчих здібностей особистості, диктують необхідність модернізації освіти, тобто створення такої системи середньої освіти, яка враховує зміни, що відбуваються